

Система вправ із формування лексичної компетентності студентів-філологів під час вивчення курсу «Сучасна українська літературна мова»

О.О. Оверчук, магістрантка групи УМ1-16-2.0д, VI курс, спеціальність «Філологія (українська мова і література)».

Науковий керівник: Н.М. Дика, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри методики мов та літератури

У статті розглянуто модель системи вправ з формування лексичної компетентності студентів-філологів під час вивчення курсу сучасна українська літературна мова

Ключові слова: компетентність; лексикологія; лексикологічна компетентність; компетентнісний підхід; мовна компетентність; мовленнєва компетентність;

Актуальність та доцільність дослідження. На сучасному етапі розвитку вищої освіти, зорієнтованої на забезпечення високого рівня якості підготовки кадрів відповідно до концепції формування успішного, конкурентоздатного спеціаліста інноваційного типу в контексті національного самовизначення і європейської інтеграції українського суспільства, особливих пріоритетів набуває розробка методичних технологій у засвоєнні майбутніми фахівцями професійно значущих теоретичних засад певної галузі лінгвістичних знань та формування на їх основі відповідних умінь і навичок.

Л. Мацько, слушно зауважую, про те що «цілеспрямованість на інтелектуальне зростання, творчий пошук, духовні устремління вимагають від кожної молодої людини інтенсивного вивчення мови, оволодіння лексиконом, виражальними засобами, бо мова є й засобом інтелектуально-культурних досягнень і способом їх репрезентації в суспільстві» [5, 30]

На нашу думку, це стосується майбутніх учителів української мови, для яких досконале володіння одиницями і категоріями мовної структури та високим рівнем мовлення і всіма засобами комунікації є основою їх подальшої успішної професійної діяльності.

Метою статті є розроблення моделі системи вправ з лексикології для студентів-філологів.

Аналіз публікацій. Наукові засади системного вивчення словникового складу мови закладали праці багатьох відомих учених (Л. Булаховський, Ф. Буслаєв, В. фон Гумбольдт, Г. Іпсен, К. Мейер, С. Огден, Д. Овсянниково-

Куликовський, Г. Остгоф, Г. Пауль, М. Покровський, О. Потебня, О. Смирницький, Й. Трір, О. Шахматов, Г. Шухардт, Л. Щерба та ін.).

Особливо слід назвати тих науковців, які розглядали системні відношення (парадигматичні та синтагматичні) у словниковому складі мови, дослідили структуру лексичного значення, особливості функціонування лексичних категорій тощо (Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, В. Ващенко, О. Вольф, В. Виноградов, В. Гак, О. Дзивак, А. Зеленько, В. Звєгінцев, Т. Космеда, М. Кочерган, В. Левицький, Т. Линник, Л. Лисиченко, І. Олійник, Б. Плотніков, В. Русанівський, Ж. Соколовська, С. Сердобинцев, О. Тараненко, Т. Усатенко, Г. Уфимцева, Н. Цветкова, М. Шанський, Д. Шмельов та ін.).

Проектуванням лінгвометодичних технологій, спрямованих на формування лексичної компетенції як складника мовної особистості, присвячено навчальні посібники, дисертаційні дослідження й окремі публікації О. Біляєва, Н. Гац, М. Греб Н. Голуб, Т. Грубої, Л. Мацько, Л. Марченко, Н. Лазаренко, М. Пентилюк, К. Пономарьової, Л. Попової, О. Потапенка, В. Собко, Л. Скуратівського, В. Тихоші, Г. Ткачук, Т. Форостюк, Н. Янчук та інших. Однак науковий поступ у галузі лексикології, зумовлений застосуванням таких парадигм, як структуралістська, когнітивна, комунікативна, функціональна та інші, потребує модифікації традиційної методики опанування студентами лексикологічними знаннями, уміннями і навичками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проектувальні дії викладача-лінгвіста вищої школи в організації навчальної діяльності студентів мають забезпечити повноцінні умови для формування самодостатньої особистості педагога-професіонала, здатного усвідомлено і відповідально ставитися до навчання як основного чинника майбутнього фаху, бути поінформованим у найновіших здобутках мовознавчої науки і володіти сучасними уміннями і навичками роботи з мовним матеріалом. При цьому особливої актуальності набувають лінгвометодичні підходи до формування важливих складників професійної компетентності майбутнього вчителя-словесника.

Лексико-семантична система – одна із найскладніших у мовній організації, що, на думку дослідників, зумовлено багатовимірністю її структури, неоднорідністю її одиниць, різноманітністю відображених у них відношень і відкритістю для постійного поповнення новими одиницями (словами та значеннями) [4, с. 262].

Важлива роль в опануванні професійно значущими компетенціями належить вправам як повторюваному виконанню дій з метою засвоєння знань і вироблення мовних та мовленнєвих умінь і навичок [7, с. 32].

У лінгвометодиці до лексичних відносять вправи, спрямовані на ознайомлення із словниковим складом мови як системою, свідоме засвоєння основних її понять і формування лінгвістичних, мовленнєвих і комунікативно-дискурсивних умінь.

Пропонована система лексичних вправ спирається на такі принципи:

1) зміст вправ має відповідати обсягу сучасних теоретичних відомостей про лексичний склад мови з урахуванням різних наукових парадигм;

2) система вправ і їх типи визначаються дидактичними цілями, характером і специфікою лінгвістичної природи та особливостей реалізації в мовленні лексичних явищ, має відповідати логіці їх засвоєння, побудованій від загального до конкретного;

3) вправи повинні забезпечувати формування лексичних умінь і навичок і добиратися таким чином, щоб у процесі їх виконання студенти все більше наближалися до самостійного пошуку: від аналізу лексичних явищ у пропонованому викладачем мовному матеріалі (окремих словах, словосполученнях, реченнях, текстах) до їх уживання у власних висловлюваннях;

4) система вправ має сприяти розвитку когнітивної, пошуково-дослідницької та творчої діяльності студентів. У розробці системи лексичних вправ нами враховуються основні лінгвістичні методи і методики вивчення словникового складу мови, зокрема: системно-описовий, структурно-семантичний, когнітивний, комунікативно-дискурсивний, функціонально-прагматичний, що забезпечує комплексний підхід до вивчення слова в єдності

його форми, значення і функції, а лексико-семантичної системи мови в цілому як основного репрезентанта концептуальної картини світу в національній мовній картині світу.

Як відомо, типологія лінгвістичних вправ досить різноманітна і спирається на різні критерії, зокрема: зміст навчання, форма і методика проведення, ступінь складності і самостійності, дидактична мета, характер розумових дій, ступінь самостійності у виконанні тощо. (Рис. 1.1.)

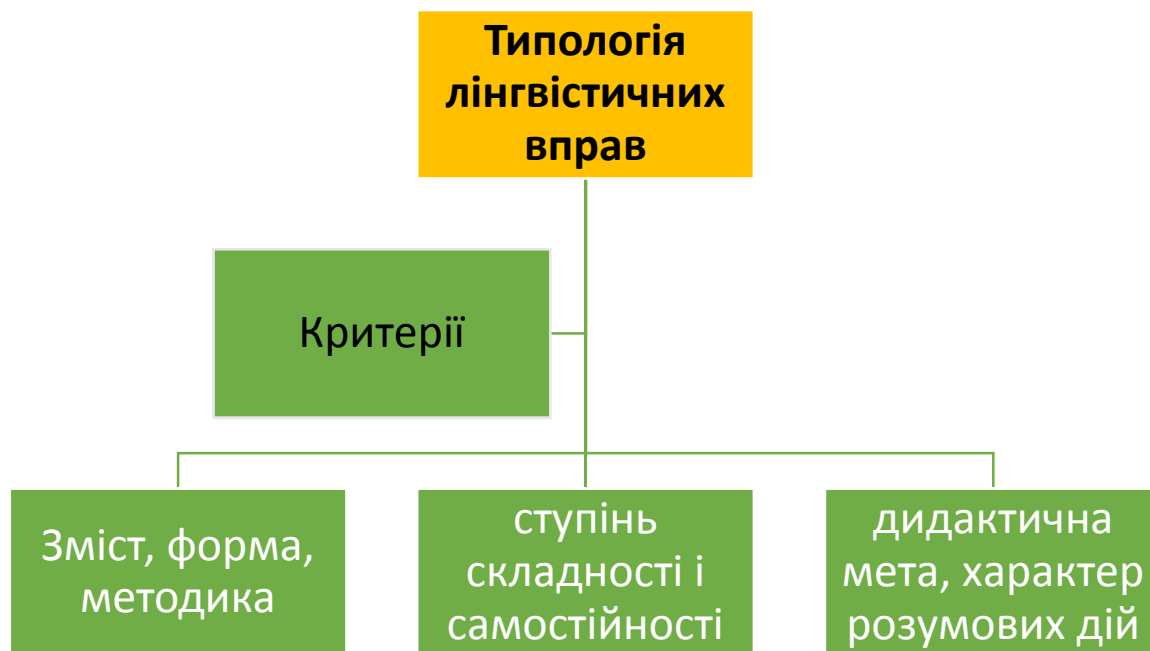

Рис. 1.1. Типологія лінгвістичних вправ та їх критерії

Беручи до уваги різні типи вправ, що пропонує сучасна лінгводидактика, В.А. Каліш відповідно до вимог навчальної програми з лексикології називає таку систему лексичних вправ:

1) вправи, що забезпечують усвідомлення студентами основних одиниць лексико-семантичного рівня: слово – лексема – семема, слово – поняття – концепт, лексема і словоформа; розуміння сутності лексичного значення з урахуванням аналітичного, функціонального, операційного, діяльнісно-антропоцентричного підходів та знання його типології відповідно до таких критеріїв, як:

- 1) ступінь узагальнення (слова з конкретним і з абстрактним значенням);
- 2) ступінь мотивування (непохідні (первинні) і похідні (вторинні));

3) характер лексичної сполучуваності (вільні і зв'язані);

4) характер відношень до предмета (денотативне), поняття (сигніфікативне), позамовної дійсності (концептуальне); емотивної сфери людини (конотативне); контексту (контекстуальне);

2) вправи на засвоєння студентами семної структури лексичного значення;

3) вправи на усвідомлення різних видів парадигматичних зв'язків у лексиці, на основі яких слова, незважаючи на їх відносну автономність, взаємопов'язані між собою спільністю чи відмінністю форми і значення або однієї із цих ознак і утворюють певні опозиції, та синтагматичних відношень, наявних між послідовно розташованими лексичними одиницями у висловленні, на розуміння ключових понять лексичної парадигматики, зокрема лексико-семантичного поля і лексико-семантичної групи, а також лексико-семантичних категорій (синонімів, антонімів, гіперонімів, гіпонімів, партитивів, голонімів, еквонімів тощо) як основних репрезентантів концепту та його складників;

4) вправи на розрізнення груп лексики за походженням (споконвічної і запозиченої), за стилістичним використанням (стилістично нейтральна і стилістично маркована), за сферою вживання (загальнонародна і лексика обмеженого вживання), за ступенем функціонування (активна і пасивна).

Зазначені групи вправ відтворюють зміст обов'язкових навчальних відомостей з лексикології, якими мають опанувати студенти, і спрямовані на формування ключових умінь і навичок, зокрема:

– виділяти в тексті лексичні одиниці за диференційними ознаками; розрізняти лексичне і граматичне значення слова, з'ясовувати особливості реалізації лексеми у мовленні (семемі, словоформі) тощо;

– розкривати семантику слова різними способами семантизації, встановлювати семний склад лексеми;

– визначати типи лексичного значення за різними критеріями та їх роль у відтворенні позамовної дійсності і різноманітних оцінок відповідних денотатів мовцями;

– виявляти лексико-семантичні групи слів, давати їх всебічну лінгвістичну характеристику; розрізняти лексико-семантичні явища за диференційними ознаками; групувати лексеми за характером лексичного значення, парадигматичних відношень;

– робити лексикологічний аналіз слова та тексту;

– розширювати власний словниковий запас, користуватися лексичними засобами мови у різних дискурсах;

– редагувати висловлювання відповідно до лексико-стилістичних норм тощо. Вправи кожної групи можуть охоплювати завдання аналітичного, пошукового-дослідницького, конструктивного, мовленнєво-комунікативного, творчого характеру.

Вони організовуються, як правило, на основі зв'язних висловлювань, речень, словосполучень або окремих слів і передбачають такі типи завдань:

– рефлексивно-когнітивні;

– структурно-семантичні;

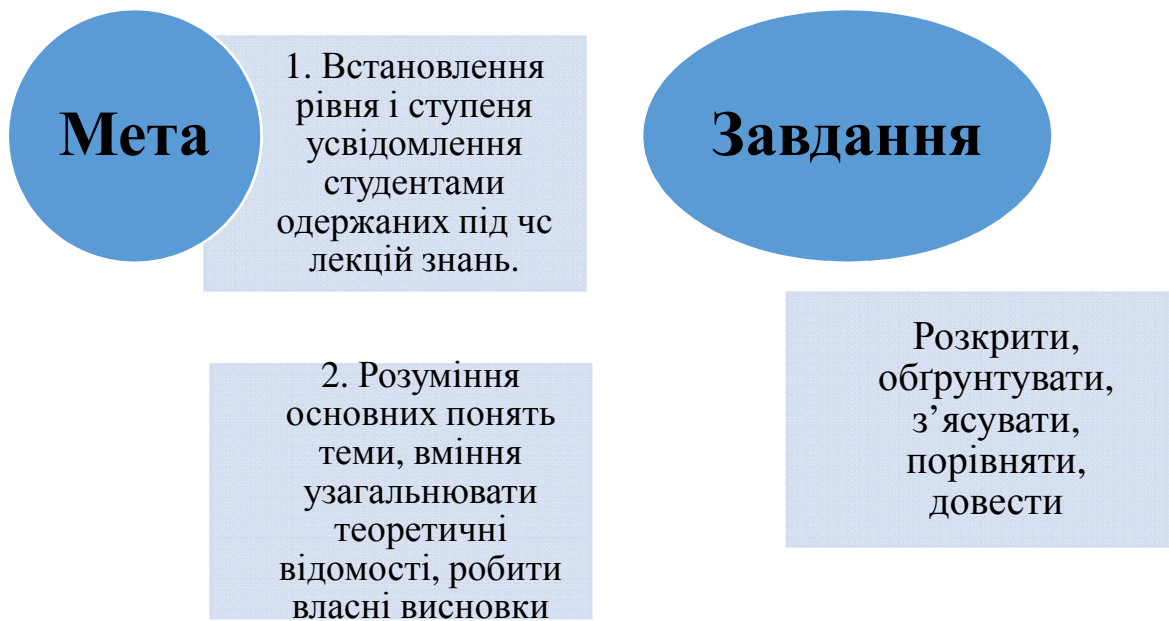
– аналітико-дослідницькі;

– конструктивно-пошукові та функціонально-стилістичні;

– комунікативно-дискурсивні.

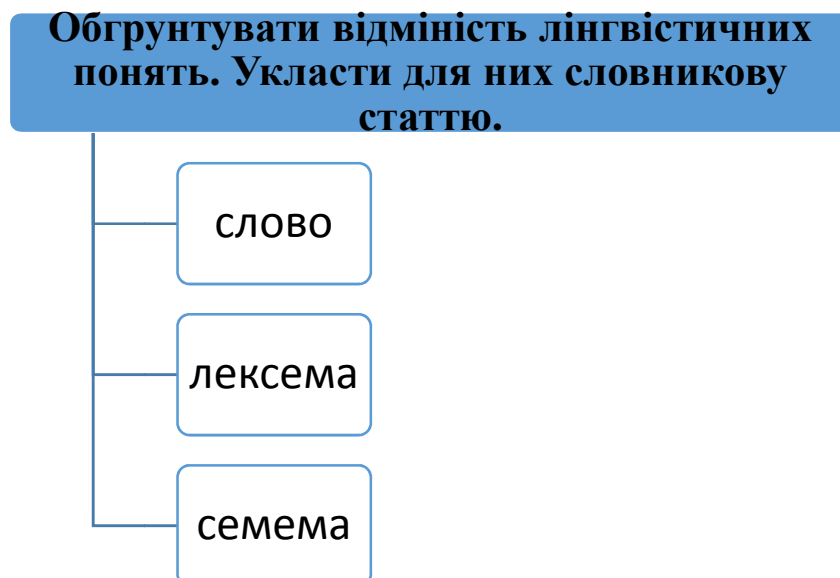
Розглянемо зміст кожної із визначених груп завдань та наведемо модель вправ для засвоєння студентами-філологами лексичної компетентності під час вивчення сучасної української літературної мови.

1 група. Рефлексивно-когнітивні вправи.

Отже, користуючись першим рівнем нашої моделі, студенти-філологи зможуть на найпростішому рівні засвоїти теоретичний матеріал, який вони вивчали на лекціях. Ми виокремлюємо вправи більш репродуктивного методу з поєднанням творчого. Адже, вважаємо, що удосконалювати вміння і навички потрібно поступово. Для цього рівня нами були розроблені різні вправи, які викладач може застосувати на практичних заняттях з лексикології.

Вправа 1

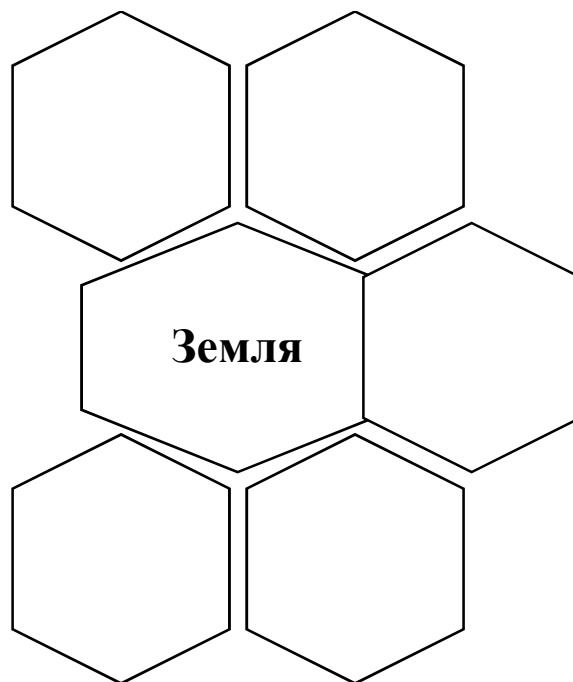
Вправа 2

Прочитати подані словосполучення. Назвати лексеми з вільним і зв'язаним лексичним значення, визначити види зв'язаного значення. Обґрунтувати. Підібрати два-три власних словосполучень за темою.

Вправа 3.

Простежте багатозначність слова земля. Свою думку аргументуйте.
Складіть речення із зазначеними вами значеннями.

Вправа 4.

1. Охарактеризувати явище синонімії в українській мові, користуючись опорною таблицею. З'ясувати, за якими критеріями класифікуються синоніми. Назвати їх типи та навести до кожного приклади.

Синонімія

- повний або частковий збіг значень двох чи кількох слів;
- подібність слів, морфем, фразеологічних одиниць

Синонімічні ряди

- слова з ширшим і вузьким обсягом поняття
- слова різних історичних
- питоми слова
- слова літературної мови й діалектизми
- стилістично нейтральні і стилістично марковані

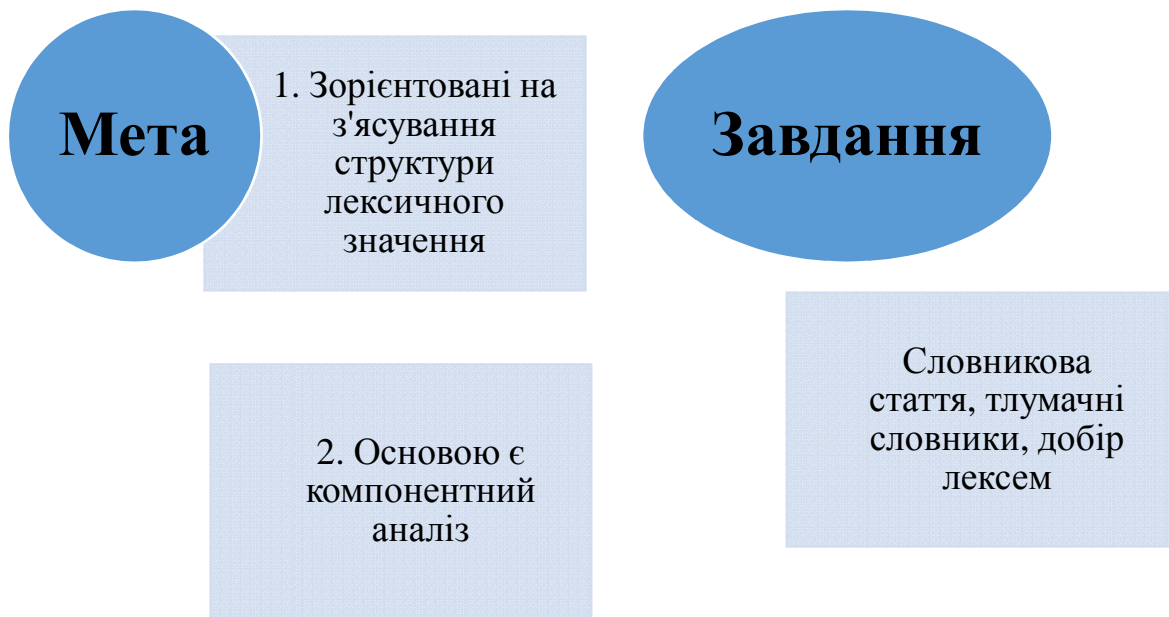
Типи

- морфологічні
- синтаксичні
- словотвірні
- ідеографічні
- стилістичні

2. Проаналізувати подані синонімічні ряди.

Ерудований – освічений - учений – начитаний – очитаний - просвіщений, одукований. Мобільний – швидкий – стрімкий – стрімливий – скорий - бистрий, прудкий – гінкий – хуткий - шпаркий – розгонистий – невпинний - шибкий, поспішний - швидконогий. Праця – робота – заняття – діло – труд; гарний – хороший – красивий – красний – чепурний – вродливий – гожий – пригожий – миловидний – прегарний – чарівний – файний – лепський; думати – мислити – мізкувати – метикувати; юнак – хлопець – молодик – парубок; бігти – летіти – мчати – чкурнути – скакати.

2 група. Структурно-семантичні вправи.

На етапі ознайомлення студентів із різними типами сем у структурі лексичного значення використовуємо вправи аналітичного характеру, які організуються на основі статей тлумачних словників і передбачають лексикографічну процедуру, що базується на аналізі словникових дефініцій, за якої кожне значуще слово у словниковому тлумаченні приймається за самостійний семантичний компонент. У процесі виконання завдань такого типу студенти засвоюють структуру лексичного значення, різновиди сем (інтегральних і диференційних, домінантних і недомінантних, а також типи інтенціональних сем за родовидовими зв'язками (гіперсеми та гіпосеми). Важливо також, щоб студенти усвідомили різновиди сем за здатністю виконувати номінативну функцію, відповідно до чого виокремлюють граматичні, словотвірні і лексичні. Розроблені нами вправи можна запропонувати студентам-філологам 5-6 курсів.

Вправа 1.

Прочитати висловлювання. Поміркувати, яка архісема їх об'єднує. Встановити, користуючись тлумачними словниками, семну структуру виділених слів. З'ясувати домінантні і недомінантні семи.

Початок науки – розум, початок розуму – **терпіння** (Е. Капієв). 2. **Болото** іноді справляє враження глибини (С. Є. Лець). 3. **Справжній** філософ – той, хто,

не хвастаючись, володіє тією **мудрістю**, якою хвастаються ті, хто нею не володіє (Жан д'Аламбер).

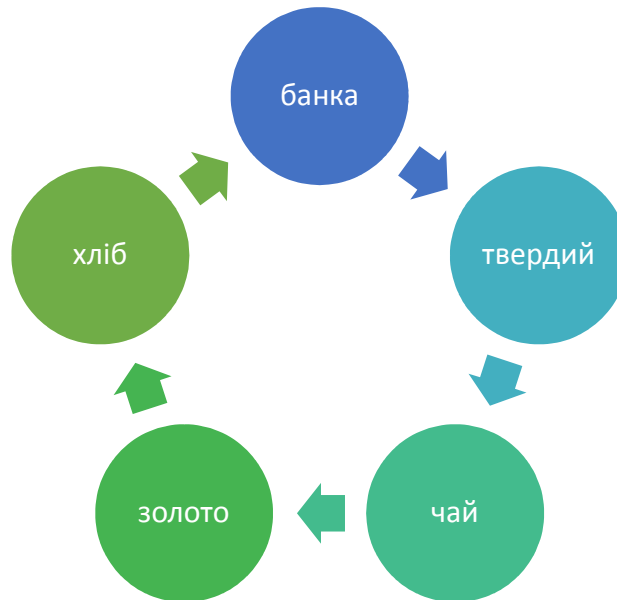
Вправа 2.

**Згрупувати
подані лексеми
за
інтегральними
семами**

теплий, прихильний, високий,
~~щедрий~~
жаркий, багатий довжелезний,
доброзичливий
рясний, поблажливий, гарячий,
монументальний

Вправа 3.

З'ясувати на основі компонентного аналізу, які з наведених слів належать до полісемічних, а які до омонімічних:

3 група. Аналітико-дослідницькі вправи.

Мета

Сформувати у студентів уміння віднаходити виучувані явища, двати їх лінгвістичну характеристику

Завдання

Уміти порівнювати, узагальнювати, зіставляти, розрізняти.

Аналітико-дослідницькі вправи орієнтують студентів до виконання завдань на основі уже виучуваного ними матеріалу. Їх основне завдання полягає у тому, що ті знання, які студенти отримали під час вивчення теоретичного матеріалу вони мають застосувати на практиці.

Вправа 1.

Підібрати гіпероніми до гіпонімних рядів, пояснити значення гіпонімів.

Намисто, каблучка, перстень, браслет, коралі, кульчики, кольє, сережки, гривна; меч, стріла, пістолет, гвинтівка, спис, щит, арбалет, катапульта; муха, комар, бджола, оса, москіт, метелик, бабка; капуста, морква, буряк, редька, цибуля, часник, петрушка; легеня, селезінка, серце, шлунок, нирка, око, язик, вухо; пневмонія, ангіна, холера, чума, грип, бронхіт, центнер, сантиметр, дециметр, міліметр, грам, тонна; викладач, столяр, муляр, шахтар, провізор, парикмахер, програміст, менеджер; стоматолог, хірург, отоларинголог, терапевт, дерматолог, уролог, анестезіолог.

Вправа 2.

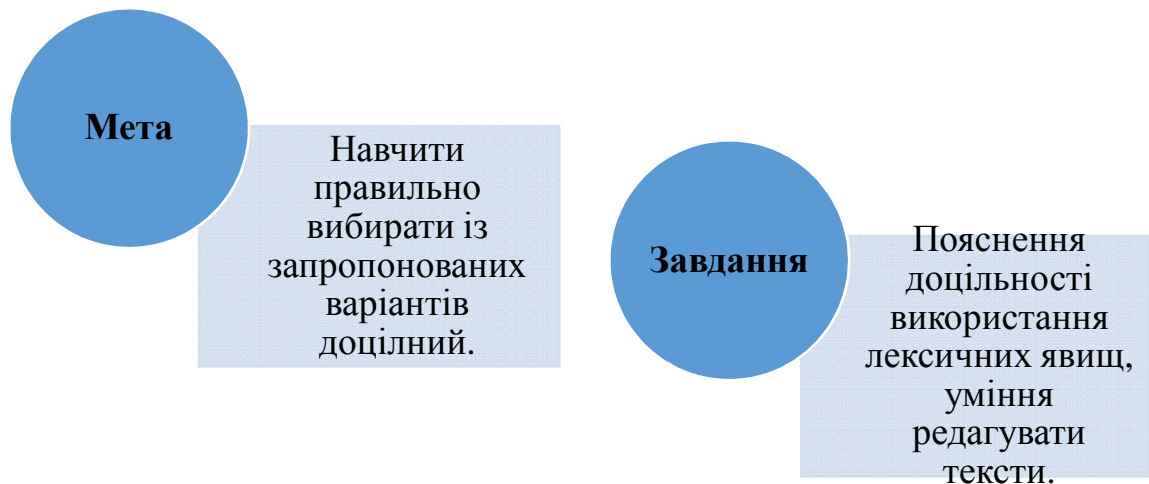
Із наведеними словами складіть речення, у яких кожне слово вживалось би з новим відтінком значення.

Мертвий, сірий, сухий, м'який, відходити, відвертати.

Вправа 4.

Складіть двовірші, римуючи слова: І де я – ідея, за мету – замету, з міни – зміни, з води – зводи, в тих – втих, до волі – доволі, з ради – зради, в тому – втому, з Риму – зриму, з віт – звіт, не суть – несуть.

4 група. Конструктивно-пошукові вправи.

Вправа 1.

У поданих словосполученнях підкресліть синоніми, що відповідають контексту.

Розбіжність чи розходження в думках, розбіжність чи розходження у результатах підрахунку, міжнародне становище чи положення, слідкувати чи стежити за текстом, вмикати чи включати двигун, об'єм чи обсяг інформації, об'єм чи обсяг резервуара, винятково чи виключно обдарований студент, правильна чи вірна відповідь, вибирати чи обирати на посаду, офіційна особа чи особистість, працювати чи трудитися на посаді, розповсюджувати чи поширювати інформацію.

Вправа 2.

Прочитати висловлювання. Віднайти явища оксиморону. Пояснити його лінгвістичну природу та художню-образну функцію.

1. На нашій — не своїй землі. 2. Їй, право, не страшно вмерти. А страшно мертвому жити (В. Симоненко). 3. Така хата тепла, що спотієш дрижати (Н. тв.). 3. Ні, я хочу крізь сльози сміятись, Серед лиха співати пісні, Без надії таки

сподіватись, Жити хочу! Геть думи сумні!. 4. Ти чорним світлом ночі освітив Мої літа, тоді ще молодії...(М.Вінграновський).

4 група. Творчі вправи.

Мають переважно творчий характер і передбачають в основному створення власних висловлювань різних видів і жанрів відповідно до комунікативної мети, обставин, ситуації тощо. Студентам пропонується написання творів, есе, нарисів, підготовка репортажів, інформації для місцевих видань, радіо- і телепередач, тез для наукових видань тощо.

Вправа 1.

Побудуйте діалог, який би розкривав значення вислову І. Франка «Мова росте елементарно, разом з душею народу».

Вправа 2.

Розробіть лекцію для студентів 1 курсу на тему: «Етимологічна характеристика лексичного фонду української мови. Корінна та запозичена лексика. Типологія запозичень».

Вправа 3.

Укладіть словник антонімів, які на вашу думку є найбільш вживаними.

Висновки. Пропонована методична система ґрунтується на таких принципах формування лексичної компетентності у студентів-філологів, як: принцип єдності вивчення одиниць мови і навчання мовлення; принцип градаційності; принцип цілісності процесу формування лексико-граматичної будови мовлення студентів (формування лексичного запасу і граматичної будови мовлення в єдності і взаємозв'язку); принцип опори на алгоритми породження і сприймання мовлення в процесі формування мовленнєвих умінь і розвитку мовних здібностей студентів; принцип взаємозв'язку в розвитку фонетичної, лексичної, граматичної сторін мовлення і навчання одиниць мови в єдності значення, форми і функції; принцип зіставлення і диференціації одиниць мови в процесі мовленнєвого вибору.

Список використаних джерел

1. Бондар О. І. Сучасна українська літературна мова : підручник / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К. : Академія, 2006. – 367 с.
2. Греб М. М. Психологічні чинники формування лексичної компетентності майбутніх учителів початкових класів / М. М. Греб // Українська мова і література в школах України. – №9 (149). – 2015. – С. 23-26.
3. Дика Н.М. Мовленнєва підготовка студентів-філологів у структурі системи вищої педагогічної освіти / Н.М. Дика - Сучасні стратегії університетської освіти: якісний вимір : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (28—29 березня) с. 376-383.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / М. П. Кочерган – К. : Академія, 2003. – 463 с.
5. Мацько Л. І. Українська мова в педагогічному дискурсі. / Л. І. Мацько // Українська мова в освітньому просторі. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Дагоманова, 2009. – С. 24 – 35.
6. Орлов В. Ф. Професійне становлення вчителя як предмет педагогічних досліджень / В.Ф.Орлов // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 1. – С. 42– 49
7. Словник-довідник з української лінгводидактики [За загальною редакцією проф. М.Пентилюк] – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.
8. Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі: Навч. Посібник / О. Горошкіна, С. Караман, З. Бакум, О. Караман, О. Копусь / за ред. О. Горошкіної та С. Карамана –2015. – 250 с.

The article examines the model of the system of exercises on the formation of lexical competence of students-philologists during the study of the course of modern Ukrainian literary language

Key words: competence; lexicology; lexical competence; competency approach; language competence; speech competence;